

فلسفہ تاریخ
یا جستجو در
مبانی علم تاریخ

سرشناسه: مبینی سوچلمایی، حسن، ۱۳۴۳ -
عنوان و نام پدیدآور: فلسفه‌ی تاریخ یا جستجو در مبانی علم تاریخ / حسن مبینی.
مشخصات نشر: تهران: آماره، ۱۳۹۷.
مشخصات ظاهری: ۱۹۰ ص؛
شابک: ۹-۵۳-۷۴۴۶-۶۰۰-۹۷۸
وضعیت فهرست‌نویسی: فیپا
یادداشت: کتابنامه.
عنوان دیگر: جستجو در مبانی علم تاریخ.
موضوع: تاریخ -- فلسفه
موضوع: History -- Philosophy
رده‌بندی کنگره: ۱۳۹۷ ف۸/م۲/۱۶/د۸
رده‌بندی دیوبی: ۹۰۱
شماره کتابشناسی ملی: ۵۱۴۷۷۷۴

فلسفہ تاریخ
یا جسٹ جوڈر
مبائے علم تاریخ
دکتر حسن مبینی

نشر آمارہ

© Nashre Amareh, MMXIX

نشرآماره

Title: Philosophy of History

ISBN: 978 - 600 - 7446 - 53 - 9

The First Edition Published: 2019

Circulation: 500 impression

No portion of this book may be reproduced, by any process or technique, without the express written consent of the publisher (Amareh Press)

The views expressed in this book represent those of the individual Authors and Editors. These views do not necessarily reflect endorsement by the Publisher

(Amareh Press)

© ALL RIGHTS RESERVED: for the Amareh Press

عنوان کتاب: فلسفه‌ی تاریخ یا جستجو در مبانی علم تاریخ

تألیف: دکتر حسن مبینی

شابک: ۹-۵۳-۷۴۴۶-۶۰۰-۹۷۸

چاپ اول، ۱۳۹۷

تیراژ: ۵۰۰ نسخه

هرگونه کپی برداری، اسکن و میکروفیلم، جزئی یا کلی بدون اجازه مکتوب نشر آماره ممنوع بوده و پیگرد قانونی دارد

محتوای اصلی کتاب بازتاب اندیشه‌های پدیدآورنده توسط ناشر می‌باشد و مسئولیت درستی آن به عهده‌ی ایشان می‌باشد

© تمامی حقوق چاپ و نشر برای نشر آماره محفوظ است

دفتر مرکزی نشر آماره: تهران، میدان انقلاب، خیابان انقلاب، ابتدای خیابان دوازده فروردین، پلاک ۳۱۶، واحد ۴ تلفن ۰۲۱-۶۶۹۵۱۳۲۳ و ۰۹۱۲۷۹۶۹۱۴۶

نمایندگی فروش در تهران: انتشارات گوتنبرگ، تلفن ۰۲۱-۶۶۴۱۳۹۹۸

(روبروی دانشگاه تهران، بین خ دانشگاه و خ فخر رازی، پلاک ۱۲۱۲)

برای آگاهی از مراکز فروش و سایر اطلاعات به سایت نشر آماره مراجعه کنید:

www.nashreamareh.ir

قیمت: ۲۷۰۰۰ تومان

فهرست

۹.....	مقدمه.....
۱۳.....	فصل اول. علم تاریخ و مبادی آن.....
۱۵.....	معنای تاریخ.....
۱۶.....	روش پژوهش در علم تاریخ.....
۱۶.....	پیشینه علم تاریخ.....
۱۸.....	علم تاریخ، فلسفه علم تاریخ و ... چیست؟.....
۲۱.....	فصل دوم. تاریخ چیست؟.....
۲۳.....	راه و روش پی بردن به گذشته آدمی.....
۲۴.....	زاویه دید مورخ (Point Of View).....
۲۷.....	آیا تاریخ بی فایده و باطل است؟.....
۲۹.....	آیا تاریخ، قیامت صغری است؟.....
۳۰.....	آیندگان قضاوت بهتری خواهند داشت.....
۳۲.....	آیا در متن حادثه نمیتوان و نباید قضاوت کرد؟.....
۳۵.....	آیا عبرت از تاریخ ممکن است؟.....
۳۸.....	آیا تاریخ علم است؟.....
۴۱.....	آیا تاریخ علم مصرف کننده است یا مولد؟.....
۴۲.....	آیا تاریخ دارای قانون است؟.....
۴۵.....	آیا تاریخ تکرارپذیر است؟.....
۴۸.....	آیا تاریخ موجودی واقعی است؟.....

آیا مشاهده تاریخی علمی است؟.....	۵۰
ویژگیهای قوانین علمی.....	۵۱
فلسفه نظری تاریخ، علمی نیست.....	۵۴
آیا پیش‌بینی تاریخ امری علمی است؟.....	۵۵
چه عواملی تاریخ آدمی را می‌سازد؟.....	۵۵
نقش تصادف در تحولات تاریخی.....	۵۸
توده مردم در تاریخ.....	۶۱
تاریخ نقلی و تاریخ تحلیلی.....	۶۲
علم رجال و درایه.....	۶۳
چرا در تاریخ دنبال حقیقتیم؟.....	۶۶
تاریخ و اخلاق.....	۷۰
تأثیر جنسیت در تاریخ.....	۷۳
تاریخ شفاهی و تاریخ کتبی.....	۷۵
فصل سوم. تاریخی‌گری و آینده تاریخ.....	۷۹
کارل ریموند پوپر و نقد تاریخی‌گری.....	۸۱
هرمنوتیک در تاریخ (خوش‌بینی و بدبینی تاریخی).....	۸۳
تاریخ محلی.....	۸۵
روش علم تاریخ در گردآوری و تفسیر و داوری.....	۸۶
انسان تاریخی.....	۸۷
وعده بهشت دنیایی.....	۹۰
ظهور منجی.....	۹۲
پالایش زاویه دید در خواندن و نوشتن تاریخ.....	۹۴
الگوی معنی‌دار حرکت تاریخ.....	۹۶

آیا پیش‌بینی پایان تاریخ فوکویاما درست است؟.....	۹۸
علل سقوط جامعه امری بیرونی است یا درونی؟.....	۱۰۱
آیا عوامل ماوراءالطبیعی در صعود یا سقوط جامعه‌ای نقش دارد؟.....	۱۰۳
فرد و جامعه مثل همدند.....	۱۰۶
فصل چهارم. علل تحولات و منحنی صعود و سقوط حکومت‌ها	۱۰۹
روح ملت‌ها.....	۱۱۱
آیا شخصیت انسان‌ها و ملت‌ها همان تاریخ آنان است؟.....	۱۱۲
علل تحولات اجتماعی و صعود و سقوط تمدن‌ها.....	۱۱۵
نظریاتی در تحولات اجتماعی.....	۱۱۵
نظریه مارکس.....	۱۱۷
پیش‌بینی نادرست مارکس در دترمینیسم تاریخ.....	۱۲۹
نقد و بررسی نظریه راسل.....	۱۳۰
نقد و بررسی نظریه امرسون (قهرمانان در تاریخ).....	۱۳۲
نقد و بررسی نظریه آرنولد توین بی (چالشها، تولد و مرگ تمدن‌ها).....	۱۳۳
نقد و بررسی نظریه قهرمان‌گرایی.....	۱۴۰
نقد و بررسی نظریه ابن خلدون (جغرافیای طبیعی).....	۱۴۳
مهاجرت‌ها، زاینده تمدن‌ها.....	۱۴۴
نوع اندیشه‌ها عامل تحولات (ماکس وبر و مولوی).....	۱۴۷
جبر اجتماعی (گورویچ و امیل دورکیم).....	۱۵۰
مسئولیت انسان در ساختن خود و جامعه.....	۱۵۲
فصل پنجم. اسلام و علل صعود و سقوط تمدن اسلامی	۱۶۱
مسلمانان و علت عقب‌ماندگی آنان پس از تمدن‌سازی.....	۱۶۳
نقش تفسیرهای زندگی ساز از اسلام در تمدن اسلامی.....	۱۶۵

نقش حمله مغول در انحطاط تمدن اسلامی.....	۱۷۲
نقش حکومتها در تمدن اسلامی.....	۱۷۴
آزادی بیان و نهادهای دموکراتیک.....	۱۷۸
گسترش دانش در تمدن اسلامی.....	۱۸۰
آیا یافتن علل سقوط و صعود امکانپذیر است؟.....	۱۸۱
آیا تاریخ تکرار می شود؟.....	۱۸۳
نگاهی به مقاله سودای سر بالا یا درک عزیزانه دین.....	۱۸۴
منابع.....	۱۹۷

مقدمه

علم تاریخ از جمله دانش‌های کهن بشری است و از آنجا شکل گرفته که هر کسی در زندگی خود به گذشته فردی و جمعی خود نگریسته است تا از آن اطلاعاتی کسب کند. آدمیان خواه از سر کنجکاوی و خواه از سر عبرت و یا حتی تفنّن، وقتی به گذشته خود و یا هر فرد و جامعه‌ای می‌نگرند، اطلاعاتی به دست می‌آورند.

علم تاریخ فارغ از انگیزه‌ها شکل می‌گیرد؛ بنابراین دانشی است که به زندگی آدمی در واحد زمانی گذشته می‌پردازد. تاریخ به عنوان یک علم می‌تواند دوباره بررسی شود که آیا این دانش، دانش مفیدی است و می‌تواند در مقوله علم بگنجد یا خیر؟ اگر بتوانیم آن را به عنوان یک علم تلقی کنیم آیا علم تجربی (Science) است یا خیر؟ به عبارتی دیگر، روش آگاهی دادن آن تجربی است یا غیرتجربی؟ آیا قاعده‌پذیر است؟ در این صورت این بررسی به عنوان فلسفه علم تاریخ محسوب می‌شود و از سنخ معرفت درجه دوم است و به اصطلاح، نوعی فلسفه مضاف به شمار می‌آید. اما نگاه دیگر به تاریخ این است که تاریخ همچون رودخانه و یا موجود زنده‌ای است که سیال و در حال حرکت است و مبدأ و

مقصودی دارد و دارای سیری است که حاکم بر اندیشه و اعمال انسان است. این دیدگاه در فلسفه نظری تاریخ می‌گنجد و مارکس و انگلس و پیش از آن دو هگل، طلایه‌داران این طرز تلقی از تاریخند.

به خوبی پیداست که فلسفه نظری تاریخ، نگاه به خود تاریخ و احوال و ویژگی‌های آن است نه علم تاریخ. پس فلسفه نظری تاریخ از نوع معرفت درجه اول است نه درجه دوم و فلسفه مضاف محسوب نمی‌شود.

در تطبیق با سه مقوله علم تاریخ، فلسفه علم تاریخ و فلسفه نظری تاریخ، نگاهی به دیدگاه اسلام نیز می‌تواند برای ما راهگشا باشد. اسلام تاریخ را دانشی مفید دانسته و آن را قاعده‌مند و به اصطلاح تابع سنت الله می‌داند؛ ولی هرگز آن را حاکم بر سرنوشت آدمی نمی‌داند و مقصد و انتهای تاریخ در دولت مهدی موعود (عج) از سنخ فلسفه نظری تاریخ (مانند مارکسیسم) نیست، بلکه در یک قاعده دیگر از نوع پیشگویی مذهبی است.

از مباحث دیگر در مورد تاریخ این است که آیا تاریخ فایده‌ای هم دارد؟ کسانی که تاریخ را مفید می‌دانند، عبرت از گذشته را مطرح می‌کنند و کسانی هم هستند که تاریخ را صرفاً نوعی سرگرمی و تفنن می‌دانند؛ لحظاتی که آدمی را خوش می‌دارد، همچون شعر نزد ارسطو و پیروان او.

باری، این مجموعه تلاشی است در این راستا تا بتواند مفاهیم مربوط به علم تاریخ را واکاوی و فلسفه علم تاریخ را بازشناسی و فرق آن را با فلسفه نظری تاریخ روشن کند و در علل سقوط و صعود تمدن‌ها مباحثی را مطرح سازد تا چراغی برای پیمودن راه و نقطه تأملی برای همه ما باشد.

به خوبی پیداست که بسیاری از بزرگان، پیش از نویسنده به این کار مبادرت ورزیده‌اند. من به تلاش همه آنها ارج می‌نهم و خود، پیشاپیش از همه کاستی‌ها عذر خواسته و نقد مشفقانه همه آنان و خوانندگان را محترم می‌دانم. به هر روی، این رساله برگ سبزی است تحفه درویش نزد همه فرهیختگان، تا چه قبول افتد و چه در نظر آید. در پایان از زحمات مدیر محترم نشر آماره، جناب آقای نوع‌پرست، تشکر می‌کنم و توفیقات روزافزون ایشان را از خدای متان خواستارم.

الحمد لله اولاً و آخراً

حسن مبینی سوچامایی

آبان ۱۳۹۷

فصل اول.
علم تاریخ و مبادی آن

معنای تاریخ

تاریخ بررسی گذشته هر چیزی است و تاریخ انسان یعنی بررسی گذشته انسان؛ همانطور که تاریخ زمین یعنی بررسی گذشته زمین. باری، نگاه به گذشته انسان از جهات گوناگون قابل دقت است؛ مانند توجه به آداب و رسوم، حکومت، جنگ، نوع زندگی، عقاید و...؛ به عبارت دیگر، ما می‌خواهیم بدانیم که انسان‌ها در گذشته خود چگونه بوده‌اند؟ حکومتشان چه بوده است و چگونه ازدواج می‌کرده‌اند و به چه چیزهایی اعتقاد داشته‌اند و

نکته قابل توجه این است که حادثه از چه زمانی تاریخی می‌شود؟ یعنی اگر ما حوادث امروز را بنویسیم و نقل کنیم، آیا می‌توانیم بگوییم تاریخ جامعه ایران را نقل می‌کنیم و می‌نویسیم یا باید از آن حادثه مدتی بگذرد تا نسبت گذشته با ما پیدا کند؟ حال اگر ملاک تاریخی شدن حادثه‌ای گذشت زمانی است، چقدر زمان باید بگذرد؟ به هر حال آنچه مسلم است این است که از حادثه باید زمانی بگذرد، زیرا اگر کسی حوادث حال را برای ما می‌گوید و یا می‌نویسد به او نمی‌گویند که تاریخ آن حادثه را بازگو می‌کند، هر چند مسامحتاً نام تاریخ را بر آن می‌گذارند، ولی به شکل تحقیقی این نوع گزارش حال و اکنون جامعه، یا بررسی جامعه‌شناسانه است یا بررسی مردم‌شناسی. از این‌رو مرز دقیق علم تاریخ با جامعه‌شناسی و مردم‌شناسی پیچیده است و از طرف

دیگر ارتباط علم تاریخ را با آن‌ها روشن می‌کند. البته در گذشت زمان نمی‌توان زمان معینی را تعیین کرد؛ مثلاً ۵۰ سال یا کمتر و بیشتر، ولی احساس وجدانی گذشته شدن حادثه در مردم، نقل حادثه را تاریخی می‌کند.

روش پژوهش در علم تاریخ

روش پژوهش در علم تاریخ، توجه و مشاهده منفعل است؛ مانند مطالعه بر روی ستارگان و سیارات که نمی‌توان در شرایط آزمایشگاهی آن را ایجاد کرد، اما چون مشاهده مستقیم نیست، از این جهت با نجوم و اخترشناسی متفاوت است؛ زیرا با مشاهده آثار گذشتگان، در واقع علم تاریخ شکل می‌گیرد و از طرف دیگر، برخی از مطالعات با مطالعه بر لوحه‌ها و همین‌طور کتاب‌ها امکان‌پذیر است. از این جهت، علم تاریخ مبتنی بر روش تلفیقی مشاهده و مطالعه است؛ بنابراین، نگاه ما به علم تاریخ از این زاویه روش تلفیقی است، اما آنجا که به عنوان فیلسوف تاریخ به علم تاریخ نظر می‌افکنیم، روش ما تحلیلی و عقلی است.

پیشینه علم تاریخ

به طور کلی علم تاریخ جزء دانش‌های اولیه انسانی است و از نظر تدوین تاریخ، هرودت، مورخ یونانی را پدر علم تاریخ می‌دانند. پس

از آن برخی توسییدید، مورخ دیگر یونانی را اولین مورخ تحلیلی به حساب آوردند. ولی مسابماً سنگ‌نوشته‌ها و لوحه‌ها نیز نوعی از علم تاریخ محسوب می‌شوند و حتی کتب مذهبی از این جهت جلوتر از نوشته‌های هرودت متولد شده است. به هر حال کتاب‌های بزرگی به ثبت دوران زندگی بشر از گذشته دور پرداختند و در دوره اسلامی کتبی چون تاریخ طبری و تاریخ یعقوبی و همین‌طور سیره ابن‌هشام به این کار دست زدند. شاید بتوان عبدالرحمن بن‌خلدون را مورخ تحلیلی یا فیلسوف تاریخ به حساب آورد. از نظر این‌جانب محمدبن‌علی بن‌شهرآشوب از این جهت بر ابن‌خلدون مقدم است. در دوره معاصر نیز کسانی چون ویل دورانت، کارلایل، آرنولد توین و مارکس، به نوعی هم مورخند و هم فیلسوف علم تاریخ.

در میان متفکران معاصر ایرانی نیز باید از مرحوم استاد مطهری و دکتر شریعتی نام برد که توجه به فلسفه علم تاریخ را برانگیختند و البته برخی از متفکران زنده معاصر در بازسازی این تفکر تأثیرات دامنه‌دازتری ایجاد کردند.

باری، تاریخ مربوط به گذشته هر چیزی است و علم تاریخ، یعنی بررسی گذشته انسان از نظر زندگی فردی و اجتماعی. علم تاریخ بدین‌گونه شکل گرفته و سپس فلسفه علم تاریخ تعریف و آنگاه فلسفه نظری تاریخ و پس از آن نگاه اسلام و برخی از فیلسوفان علم تاریخ در علت سقوط یا صعود جوامع انسانی بررسی شده است.